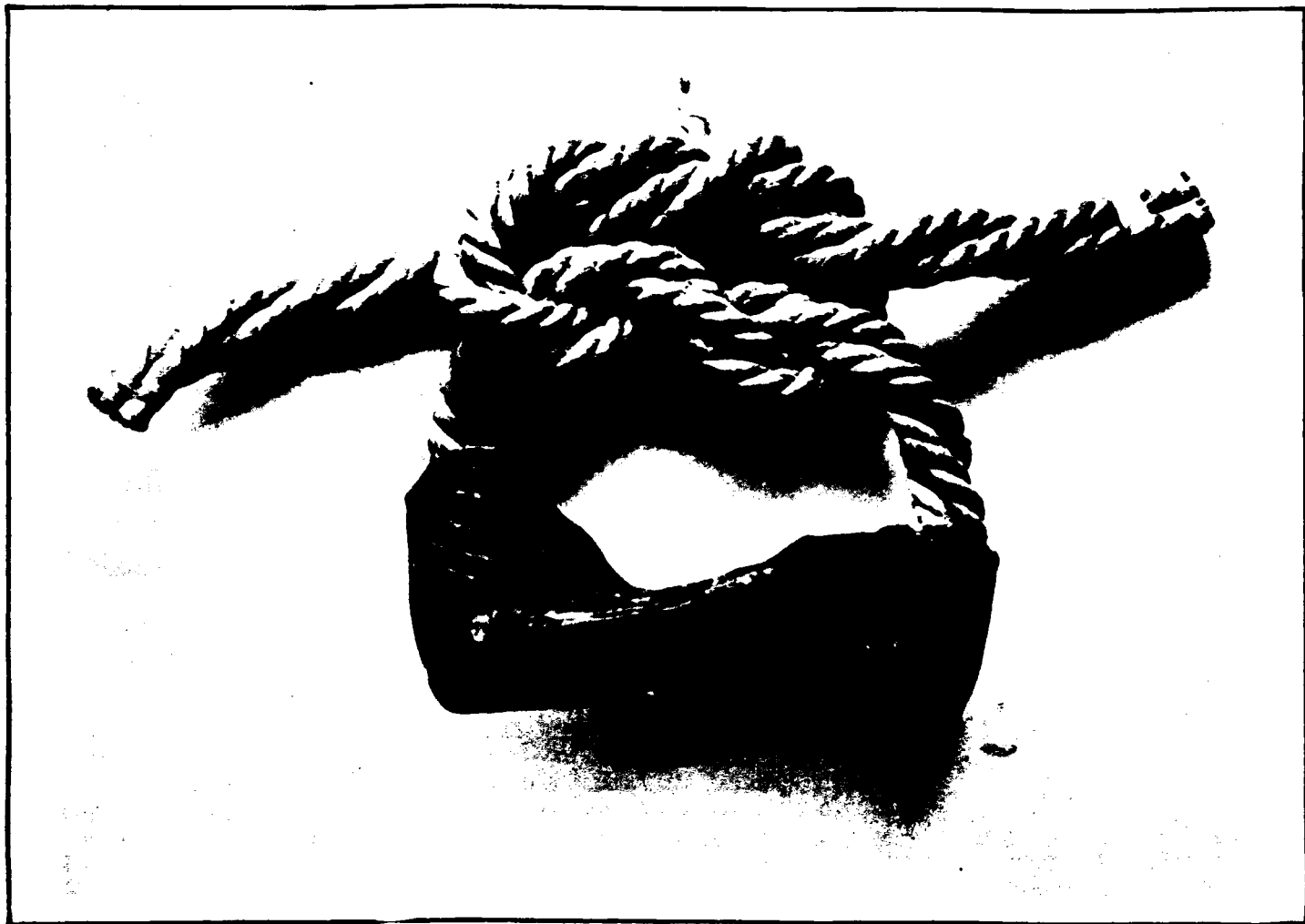

Ἡ τεχνολογική ἐξάρτηση καί οἱ προοπτικές τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας στό χώρο τῆς ΕΟΚ

Ὁμάδα ἐργασίας τῆς ΕΛΕΜΕΠ

1. Οἱ σημερινές τάσεις ἀνάπτυξης τῶν πολυεθνικῶν ἐταιριῶν

Σέ καπιταλιστικές χώρες χαμηλοῦ καί μέσου ἐπιπέδου ἀνάπτυξης ὁ ρυθμός καί ἡ μορφή τῆς ἐκδιουηχάνισης καθορίζονται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τίς σχέσεις τους μέ τίς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Τό τί καί τό πῶς παράγουν δέν εἶναι συνάρτηση μόνο τῶν «συντελεστῶν παραγωγῆς» πού κατέχουν, οὔτε

καί μόνο τοῦ τρόπου πού οἱ συντελεστές παραγωγῆς εἶναι κατανοημένοι σέ παγκόσμια κλίμακα. Εἶναι καί συνάρτηση τῶν ἀποφάσεων πού παίρνονται ἀπό τό κεφάλαιο τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν γιά τό διεθνή καταμερισμό τῆς παραγωγῆς. Αὐτή τήν ἐννοία ἔχει ὁ ὅρος «ἐξάρτηση» γιά τίς ἀναπτυσσόμενες οἰκονομίες.

Ἡ διευκρίνιση αὐτή, πού μπορεῖ νά φαίνεται αὐτονόητη σέ πολλούς, εἶναι δυστυχῶς ἀπαραίτητη γιά νά καταδειχτοῦν οἱ παραλείψεις μιάς ὀρισμένης τεχνοκρατικῆς τοποθέτησης, πού εἶναι πολύ προσφιλῆς σέ πολλούς οἰκονομολόγους. Λέει αὐτή ἡ τοποθέτηση μέ δύο λόγια ὅτι τό τί καί πῶς παράγει ὁ κάθε παραγωγός, καί κατ' ἐπέκταση ἡ κάθε χώρα, εἶναι κυρίως ἀποτέλεσμα τῶν παραγωγικῶν πόρων πού διαθέτει ὁ καθένας : ὁ κάθε παραγωγός κρίνει, μέ τοὺς πόρους πού διαθέτει, τί μπορεῖ νά παράγει ἀρκετά φτηνά ὥστε νά βρεῖ ἀγοραστές σέ συνθήκες ἀνταγωνισμοῦ μέ τοὺς ἄλλους παραγωγούς. Οἱ παραγωγοί συναγωνίζονται μεταξύ τους μέσα ἀπό τίς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς καί κανένας δέν μπορεῖ μεμονωμένα νά ἐπηρεάσει τή συμπεριφορά τοῦ ἄλλου. Σέ διεθνές ἐπίπεδο, ὅταν ὑπάρχει «ἐλεύθερο ἐμπόριο», ὁ καταμερισμός ἐργασίας ἀνάμεσα σέ διάφορες χώρες γίνεται μέ βάση τήν ἴδια ἀρχή. Ἄν ὑπάρχει

κάποια «ἐξάρτηση» μιάς χώρας από άλλες, βρίσκεται στην ανάγκη να προσαρμοστεί στις ἐπιταγές της διεθνούς αγοράς, πράγμα που, για μικρές τουλάχιστον οικονομίες, είναι αναγκαίο κακό. Οί ἐπιταγές του πολυεθνικού κεφαλαίου δεν αναγνωρίζονται σάν κάτι ιδιαίτερο. Έτσι, γι' αυτό τό αναλυτικό υπόδειγμα, δεν υπάρχουν σχέσεις κυριαρχίας ανάμεσα σε παραγωγούς, ούτε «κέντρα» που νά επιβάλλουν σε «περιφερειακές»* χώρες συγκεκριμένους περιορισμούς ή κατευθύνσεις ανάπτυξης.

Στήν πραγματικότητα τό μεγάλο κεφάλαιο τών αναπτυγμένων χωρών παίζει ξεχωριστό ρόλο στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, χάρη στην τεράστια μονοπωλιακή του δύναμη σε ορισμένους τομείς και χάρη στην πολιτική δύναμη τών κρατῶν μέ τά ὅποια συνδέεται. Δέ σκοπεύουμε ἐδῶ νά ἐπαναλάβουμε τά συμπεράσματα από τήν πολύ πλούσια φιλολογία γύρω από τή δύναμη του ξένου κεφαλαίου στις περιφερειακές χώρες και από τίς πολύμορφες ἀρνητικές συνέπειες τῆς δύναμης αὐτῆς. Πρέπει μόνο νά υπογραμμίσουμε πῶς, ὅταν ἐρευνάμε τό διεθνή καταμερισμό εργασίας και τήν ἐκδιομηχάνιση τών λιγότερο αναπτυγμένων χωρῶν, εἶναι ἀπαραίτητο νά παίρνουμε ὑπόψη μας τόν ἰδιαιτέρω ρόλο τῶν μεγάλων κεφαλαίων τών αναπτυγμένων. Παρακάτω ἐλπίζουμε ὅτι θά φανεί μέ ποιο τρόπο ἀσκεῖ κυριαρχία στήν ἐλληνική βιομηχανία σήμερα, ἀλλά και μέ ποιο τρόπο δέν ἀσκεῖ, και τί προοπτικές ἀνοίγονται γιά νά μειωθῶν οἱ ἀρνητικές συνέπειες αὐτῆς τῆς κυριαρχίας.

Αὐτό που πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ εἶναι ὅτι τά τελευταῖα δεκαπέντε μέ εἴκοσι χρόνια ἔχουν σημειωθεί μεγάλες ἀλλαγές στήν οικονομική δομή πολλῶν περιφερειακῶν χωρῶν, ἰδιαίτερα τῶν πῶ ἀναπτυγμένων. Σέ πολλές ὁ ρυθμός ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας εἶναι συστηματικά ὑψηλότερος ἀπό τούς ρυθμούς ἀνάπτυξης στίς ἀναπτυγμένες χώρες. Αὐξήθηκε τό ποσοστό τῶν ἀπασχολουμένων στή μεταποίηση. Ἀναπτύχθηκαν ὅχι μονάχα κλάδοι χαμηλῆς τεχνολογίας μέ προσανατολισμό στόν ἐγχώριο καταναλωτή, παρά και κλάδοι μέ σημαντική τεχνολογία μέ ἐξαγωγικό ἢ κεφαλαιουχικό προσανατολισμό (15). Ἡ ἐξέλιξη αὐτή ὀφείλεται σέ δύο διαδικασίες που ἡ σχέση μεταξύ τους εἶναι σύνθετη. Ἡ μία εἶναι ἡ στρατηγική ἀνάπτυξης τῶν πολυεθνικῶν ἐταιριῶν και ἡ ἄλλη εἶναι ἡ δημιουργία πῶ σύγχρονων βιομηχανικῶν μονάδων ἀπό τό ἐγχώριο – συχνά δημόσιο – κεφάλαιο.

Ἄς κοιτάξουμε πῶ λεπτομερειακά τή στρατηγική ἀνάπτυξης τῶν πολυεθνικῶν ἐταιριῶν, που τά τελευταῖα χρόνια παρουσιάζει μερικές σημαντικές διαφορές ἀπό παλιότερα. Προπολεμικά, ἀλλά και στίς πρῶτα μεταπολεμικά χρόνια, οἱ διεθνείς ἐπενδύσεις στίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χώρες εἶχαν στόχο κυρίως τήν ἀγροτική ἐκμετάλλευση, τήν ἐξασφάλιση πρώτων ὑλῶν και τή χρησιμοποίηση φτηνοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ σέ κλάδους μέ χαμηλό κεφαλαιουχικό ἐξοπλισμό. Στά τελευταῖα εἴκοσι χρόνια οἱ διεθνείς ἐπενδύσεις στή μεταποίηση αὐξάνονται πῶ πῶ γρηγορά ἀπ' ὅ,τι στήν ἐξόρυξη ἢ στήν ἀγροτική ἐκμετάλλευση.

* Οἱ ὅροι «περιφερειακή χώρα» και «κέντρο» χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ σάν ἐθνολογική συντομογραφία. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ θέση μας γιά τή δυναμική τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στά λεγόμενα «κέντρα» και τίς «περιφέρειες» εἶναι ριζικά διαφορετική ἀπό τή σχετική φιλολογία που δέχεται αὐτούς τούς ὅρους σάν ἐπιστημονικές ἑννοιες. Φυσικά ἀναφερόμαστε σέ περιπτώσεις ὅπως ἡ Ἑλλάδα, και δέν ἀποκλείουμε οἱ θεωρίες τῶν Φράνκ κ.ἀ. νά ἔχουν μεγαλύτερη βαρύτητα γιά ἄλλες χώρες.

Παράλληλα μεταφέρονται σ' αὐτές τίς χώρες ὅλο και πῶ σύνθετες μεταποιητικές δραστηριότητες. Μέ σειρά περίπου χρονολογική παρατηροῦμε νά μεταφέρονται : α' οἱ παραδοσιακές βιομηχανίες ἐντάσεως ἐργασίας σέ χώρες μέ χαμηλούς μισθοῦς· β' ὀρισμένα τμήματα που καταναλώνουν πολλή ἐργασία ἀπό βιομηχανίες μέ σημαντική τεχνολογική βάση – π.χ. ἠλεκτρονικά· γ' μερικές βιομηχανίες εἰδῶν μαζικῆς κατανάλωσης που στό σύνολό τους εἶναι ἐντάσεως κεφαλαίου ἀλλά περιέχουν πολλές λειτουργίες ἐντάσεως ἐργασίας, π.χ. αὐτοκινητοβιομηχανία· δ' βιομηχανίες ἐντάσεως κεφαλαίου που ρυπαίνουν τό περιβάλλον και γι' αὐτό ἐλέγχονται στίς ἀναπτυγμένες χώρες – μερικοί χημικοί κλάδοι, μεταλλουργία, χαρτοποιία· ἐκόμα : ε' ἰδρύνονται θυγατρικές ἐταιρίες διάφορων κλάδων σέ μερικές περιοχές χαμηλοῦ κόστους μέ σκοπό τή διεύθυνση σέ κοντινές ἀγορές, παρακάμπτοντας τούς προστατευτικούς φραγμούς – π.χ. εἰσβολή εὐρωπαϊκῶν ἐταιριῶν στό Μεξικό μέ βλέψεις πρὸς τήν ἀγορά τῶν ΗΠΑ· στ' ἰδρύνονται ἐξαγωγικές βάσεις γιά τήν ἐξυπηρέτηση μεγάλων περιφερειακῶν ἀγορῶν – π.χ. στήν Ἰσπανία, στήν Αὐστραλία, στό Ἰσραήλ· ζ' μερικά νέα προϊόντα παράγονται τώρα σέ χώρες μέ χαμηλούς μισθοῦς και ὅχι ἐκεῖ που κατασκευάστηκαν ἀρχικά (9).

Ἡ στρατηγική τῶν πολυεθνικῶν στηρίζεται ὅλο και περισσότερο στήν ἀρχή ὅτι «σχεδόν ὅτιδήποτε μπορεί νά παραχθεῖ ὅπουδήποτε ἐφόσον ὑπάρχει τό ἀπαραίτητο κεφάλαιο, και ἡ ἱκανότητα γιά τεχνολογία, διοίκηση και ... μάρκετινγκ» (9). Βέβαια ὅσα γράφουμε ἐδῶ δέν ἰσχύουν, οὔτε ἀναγκαστικά θά ἰσχύσουν, γιά ὅλες τίς «περιφερειακές» χώρες. Ἰσχύουν ὅμως γιά πολλές, και ἰδιαίτερα γιά αὐτές που χαρακτηρίζονται «μέσον ἐπιπέδου ἀνάπτυξης». Ὁ Adam παρατηρεῖ ὅτι «ἐνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τῆς ἀξιοποίησης πόρων στή Δ. Εὐρώπη εἶναι ὅτι ὅλο και περισσότερες ἐταιρίες μεταφέρουν δραστηριότητες ὅχι μονάχα στήν Ἀπὼ Ἀνατολή... παρά και σέ περιφερειακές "εὐρωπαϊκές χώρες" ὅπως ἡ Ἰσπανία, ἡ Ἑλλάδα, ἡ Τουρκία, ἐκόμα και ἡ Ἰταλία» (9). Στήν πῶ πρόσφατη φάση ἀνάπτυξης τους οἱ πολυεθνικές δείχνουν μία τάση νά κατανείμουν τή βιομηχανική τους δραστηριότητα μέ πῶ ἰσόμερο τρόπο ἀνάμεσα στίς ἀναπτυγμένες και τίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χώρες. Ἐγκαθιστοῦν ὅλο και πῶ σύνθετες τεχνολογικά μονάδες στήν περιφέρεια. Ἐτσι δημιουργοῦν μερικές προϋποθέσεις γιά ἀνάπτυξη σύγχρονης βιομηχανίας και σέ αὐτές τίς χώρες. Στό ζήτημα αὐτό θά ἀναφερθοῦμε πῶ κάτω.

Δέν πρέπει ὅμως νά γίνει παρανόηση γιά τό τί σημαίνει αὐτή ἡ πῶ ἰσόμερη κατανομή τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητας τῶν πολυεθνικῶν. Ἡ κατανομή αὐτή συμβαδίζει μέ γεωγραφικό καταμερισμό τῆς παραγωγῆς και μέ μεγαλύτερη συγκέντρωση τοῦ σχεδιασμοῦ τῆς παραγωγῆς στά διοικητικά κέντρα τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ κατακερματισμός τῆς παραγωγῆς εἶναι σχετικὰ πρόσφατο φαινόμενο. Οἱ πολυεθνικές παράγουν διαφορετικά ἐξαρτήματα σέ διαφορετικές χώρες και τά κυκλοφοροῦν στό ἐσωτερικό τῆς ἐταιρίας. (Ἡ κυκλοφορία αὐτή ἔχει καμιά φορά τή μορφή τοῦ ἐμπορίου, χωρίς ὅμως νά εἶναι). Σημαντικά ἐπακόλουθα αὐτοῦ τοῦ κατακερματισμοῦ εἶναι : α' ὅτι πολλές θυγατρικές παράγουν προϊόντα που μορῶν νά χρησιμοποιηθοῦν μονάχα ἀπό τή μητρική ἐταιρία και β' ὅτι ἡ τεχνολογική πληροφορία που ἔχουν τά στελέχη τῶν θυγατρικῶν – ἢ συμβεβλημένων – ἐταιριῶν ἀναφέρεται σέ ἐνα μικρό τμήμα τῆς παραγωγῆς τοῦ τελικοῦ ἐμπορεύματος. Ὁ κατακερματισμός

δέν είναι βέβαια χαρακτηριστικό όλων των πολυεθνικών, γιατί σέ πολλά προϊόντα δέν εφαρμόζεται, όπως, π.χ., στίς βασικές χημικές βιομηχανίες ή στή διύλιση πετρελαίου. Αυτό πού είναι θεμελιακό είναι ή διάσταση ανάμεσα στή βιομηχανική δραστηριότητα πού είναι αποκεντρωμένη καί στήν κεντρική διοίκηση. 'Η διάσταση είναι πρώτα πρώτα λειτουργική : ή κεντρική διοίκηση δέν επιβλέπει άμεσα τήν παραγωγική διαδικασία, δέν ασχολείται μέ καθημερινές αποφάσεις πού τήν αφορούν, καί συχνά είναι τόσο απομακρυσμένη από αυτήν ώστε νά έλέγχει έργοστάσια σέ έντελώς διαφορετικούς κλάδους. 'Η λειτουργική απόσταση επιτρέπει καί τή γεωγραφική καί έθνική απόσταση : ή κεντρική διοίκηση στά μεγάλα χρηματοδοτικά καί πολιτικά κέντρα, ή παραγωγική δραστηριότητα καί στήν πιό απόμακρη περιφέρεια (10).

Μέσα σ' αυτή τήν κατανομή ή θέση τής τεχνολογίας είναι ρευστή. 'Η τεχνολογική έρευνα καί οί νέες τεχνολογικές εφαρμογές γίνονται σχεδόν αποκλειστικά στά εργαστήρια καί στά έργοστάσια τών αναπτυγμένων χωρών. Βρίσκονται δηλαδή γεωγραφικά καί πολιτικά πολύ κοντά στά μητροπολιτικά κέντρα. Σέ κάθε έπιχείρηση όμως ή κεντρική διοίκηση δέ συνδέεται άμεσα μέ τήν παραγωγή τής τεχνολογίας ούτε έχει αναγκαστικά κάτω από τήν άμεση επίβλεψη τής τά τεχνολογικά έπιτελεία. 'Η έρευνα καί ή ανάπτυξη γίνονται συχνά σέ εργαστήρια πού βρίσκονται σέ άλλες χώρες - παράδειγμα πάρα πολλές πατέντες πού αναπτύσσονται στή Δ. Εύρώπη καί αγοράζονται ύστερα από άμερικανικές εταιρίες. Συχνά ή ανάπτυξη νέων προϊόντων γίνεται από μικρές εταιρίες καί οί μεγάλες παρεμβαίνουν αργότερα. Μεγάλο μέρος τής έρευνας, άκόμα καί τής έφαρμοσμένης βιομηχανικής έρευνας, γίνεται σέ πανεπιστήμια, πράγμα πού σημαίνει ότι τά άποτελέσματά τής δέν τά ιδιοποιείται απόλυτα ή συγκεκριμένη έπιχείρηση πού χρηματοδοτεί. Μέ άλλα λόγια ό έλεγχος του μεγάλου κεφαλαίου στήν τεχνολογία ξεκινά από τή χρηματοδότηση καί τόν έλεγχο στή διοικητική ιεραρχία, καί όχι από τή μονοπώληση καί τήν απόκρυψη τών γνώσεων. 'Υπάρχουν βέβαια καί εξαιρέσεις, αλλά τά καθάρ τεχνολογικά μονοπώλια είναι συνήθως προσωρινά. Αυτό φαίνεται καί από τό γεγονός ότι οί μεγάλες δυτικοευρωπαϊκές καί ιαπωνικές εταιρίες πού είχαν τά απαραίτητα κεφάλαια καί ανθρώπινο δυναμικό, έχουν καταφέρει μεταπολεμικά νά συναγωνιστούν τίς άμερικανικές σέ πολλούς κλάδους ύψηλης τεχνολογίας όπου οί ΗΠΑ είχαν παλαιότερα τό μονοπώλιο (11, 12).

Δέν πρέπει όμως νά γίνει παρερμηνεία : οί μεγάλες έπιχειρήσεις συχνά προσπαθούν νά μονοπωλήσουν καί νά αποκρύψουν τίς τεχνολογικές γνώσεις. 'Αλλά οί συνθήκες παραγωγής τών γνώσεων είναι τέτοιες πού τά περισσότερα στοιχεία δέν μπορούν νά μονοπωληθούν. Στίς αναπτυγμένες χώρες, ή παραγωγή τών τεχνολογικών γνώσεων είναι άρκετά αποκεντρωμένη, παρόλο πού ή εκμετάλλευσή τους είναι συγκεντρωμένη. Τό γεγονός ότι ή παραγωγή αυτή δέν έχει εξαπλωθεί στίς λιγότερο αναπτυγμένες χώρες οφείλεται στήν έλλειψη τής κατάλληλης έπιστημονικής ύποδομής, όπως καί σέ μερικές πολιτικές έπιλογές τών πολυεθνικών. Δέν αποκλείεται όμως στό μέλλον οί πολυεθνικές νά προχωρήσουν σέ αποκέντρωση τής παραγωγής τής τεχνολογίας, όπως προχωρούν σήμερα σέ αποκέντρωση τής βιομηχανικής παραγωγής - αλλά αυτό θά γίνει μέ τόν ανάλογο κατακερματισμό καί τήν ύπαγωγή στό δικό τους διεθνή σχεδι-

ασμό. Στή σημασία τής τεχνολογίας γιά τήν ισχύ τών πολυεθνικών στίς λιγότερο αναπτυγμένες χώρες θά αναφερθούμε αργότερα.

2. Χαρακτηριστικά τής ελληνικής εκβιομηχάνισης

Ός εδώ αναφερθήκαμε αποκλειστικά στίς δραστηριότητες τών πολυεθνικών εταιριών. Σέ πολλές όμως χώρες δημιουργούνται προϋποθέσεις γιά ανάπτυξη εγχώριων βιομηχανικών έπιχειρήσεων παράλληλα ή ανεξάρτητα ή, καμιά φορά, καί ανταγωνιστικά πρός τίς πολυεθνικές. Αυτή ή διαδικασία διαφέρει πολύ από περιοχή σέ περιοχή, καί τό άν οί προϋποθέσεις αυτές μπορούν νά έχουν θετικά άποτελέσματα εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, πού θά ήταν έξω από τά όρια τής εισήγησης νά τούς απαριθμήσουμε γενικά. Πάντως είναι φανερό ότι γιά πολλές χώρες δέν ισχύει τό παλιό αναλυτικό υπόδειγμα του «δυισμού» καί τής «ανάπτυξης τής υπανάπτυξης», πού συνδυάζονταν μέ μία σχηματική αντίληψη γιά τίς έννοιες «κέντρο» καί «περιφέρεια». 'Ας δούμε τώρα τά πράγματα πιό συγκεκριμένα γιά τήν 'Ελλάδα.

'Η θεωρία γιά τή «δαιώνιση τής υπανάπτυξης» στίς περιφερειακές χώρες πρόβλεπε περιορισμένη εκβιομηχάνιση σέ μερικούς θύλακες μέ προσανατολισμό κυρίως έξαγωγικό : τήν ένσωμάτωση δηλαδή μερικών αξιόλογων φυσικών πόρων τής περιφέρειας στό κύκλωμα παραγωγής τών αναπτυγμένων χωρών, χωρίς ή βιομηχανική παραγωγή νά επεκτείνεται στίς λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Δέν απόκλινε αυτή ή θεωρία καί τή δημιουργία έλαφράς βιομηχανίας καταναλωτικών αγαθών γιά τήν εγχώρια αγορά, πού όμως ή θά στηριζόταν σέ παραδοσιακή τεχνολογία (π.χ. ύφαντουργία) ή θά είχε χαμηλή εγχώρια προστιθέμενη αξία (δηλαδή συναρμολογήσεις). 'Η δαιώνιση όμως τής υπανάπτυξης δέ συμβιβαζόταν μέ μία σταθερή αύξηση του ποσοστού τής βιομηχανικής άπασχόλησης καί του βιομηχανικού εισοδήματος στό σύνολο, ούτε μέ τήν ανάπτυξη κλάδων γιά ένδιάμεσα αγαθά, ούτε μέ τή σημαντική αύξηση του αριθμού τών μικρών καί μεσαίων εγχώριων έπιχειρήσεων. Στήν 'Ελλάδα όλα τά στοιχεία δείχνουν ότι δέν ύπάρχει «δαιώνιση τής υπανάπτυξης» μέ τήν έννοια αυτή. Τά γενικά μακροοικονομικά μεγέθη δείχνουν (6) αύξηση του ποσοστού άπασχολουμένων στή βιομηχανία από 16% τό 1951 σέ 25% τό 1971 καί του ποσοστού του βιομηχανικού εισοδήματος στό σύνολο από 19% τό 1951 σέ 33,2% τό 1970. 'Η παραγωγικότητα τής εργασίας στή δεκαετία 1961-71 αύξήθηκε στή βιομηχανία μέ τόν έντυπωσιακό ρυθμό του 9,7% κατά μέσο όρο κάθε χρόνο. Βέβαια όλα αυτά συνοδεύονται από άρνητικά φαινόμενα, όπως τό μεγάλο ποσοστό επενδύσεων πού πηγαίνει σέ κατασκευές, σέ αντιδιαστολή μέ τή μεταποίηση, καί τό εξακολουθητικά μεγάλο ποσοστό άπασχολουμένων σέ ύπηρεσίες. 'Ο γρήγορος όμως ρυθμός αύξησης του προϊόντος τής μεταποίησης (10% μέσος ετήσιος ρυθμός σέ σταθερές τιμές μεταξύ 1958 καί 1973) (1) καί τό γεγονός ότι αυτή ή αύξηση οφείλεται κυρίως στήν αύξηση τής παραγωγικότητας καί όχι τής άπασχόλησης, είναι ένδείξεις γιά μία διαδικασία πού φέρνει σημαντικές αλλαγές στή διάρθρωση τής οικονομίας. 'Αλλά αυτά τά γενικά μεγέθη από μόνα τους δέ μäs λένε πολλά πράγματα γιά τό χαρακτήρα τής ελληνικής εκβιομηχάνισης.

Πιο ενδιαφέρον είναι να κοιτάξει κανείς ποιοί κλάδοι της μεταποίησης αναπτύχθηκαν πιο γρήγορα τα τελευταία δεκαπέντε ή είκοσι χρόνια. Κάναμε αυτή την ανάλυση με έμφαση στην τεχνολογική φύση των κλάδων, για να ελέγξουμε αν ισχύει η υπόθεση ότι στην Ελλάδα αναπτύσσονται κυρίως οι κλάδοι με «χαμηλή τεχνολογία». Χρησιμοποιήθηκε κυρίως η ταξινόμηση σε 20 διψήφιους κλάδους, γιατί γι' αυτούς μπορούσαμε να βρούμε τα περισσότερα στοιχεία. Για μερικές όμως συσχετίσεις χρησιμοποιήθηκε και μία ταξινόμηση σε 43 κλάδους, που οι περισσότεροι αποτελούν συναθροίσεις δυο ή τριών τριψήφιων κλάδων μαζί. Η ταξινόμηση έγινε με βάση τη διαθεσιμότητα των στοιχείων για όλη τη χρονική περίοδο.

Πρώτα υπολογίστηκαν οι συντελεστές συσχέτισης (Πίνακας 1) ανάμεσα στο ρυθμό αύξησης του προϊόντος του κάθε κλάδου και σε όρισμένα «τεχνολογικά» χαρακτηριστικά του κλάδου. Ο ρυθμός ανάπτυξης υπολογίστηκε για τρεις ξεχωριστές πενταετίες (1959-64, 1964-69, 1969-74) σε τρέχουσες τιμές, γιατί δεν υπήρχαν αποπληθωριστές για κάθε κλάδο που θα επέτρεπαν αναγωγή σε σταθερές τιμές. Για τις δυο πρώτες πενταετίες αυτό δε δημιουργεί πρόβλημα, γιατί ο ρυθμός άνοδου των τιμών ήταν πολύ χαμηλός. Για την τελευταία πενταετία δεν είναι σαφές αν ο πληθωρισμός διαστρεβλώνει ή όχι τα αποτελέσματά μας (αν δηλαδή υπάρχει συστηματική συσχέτιση ανάμεσα σε αύξηση των τιμών του κλάδου και βελτίωση τεχνολογικών χαρακτηριστικών). Για την ειδική περίπτωση των προϊόντων πετρελαίου, που εμφανίζουν τεράστια αύξηση, σε μεγάλο βαθμό πλασματική, οι συσχετίσεις έγιναν και με αφαίρεση του κλάδου από τους υπολογισμούς. «Προϊόν» του κλάδου προφανώς θεωρείται ή προστιθέμενη αξία.

Οι ακόλουθοι δείκτες χρησιμοποιήθηκαν σαν «τεχνολογικά» χαρακτηριστικά: α'. Η προστιθέμενη αξία ανά απασχολούμενο, που υπολογίστηκε για τα χρόνια 1959, 1964, 1969, 1974. β'. Η ιπποδύναμη ανά απασχολούμενο. Αυτός είναι ένας χονδρικός δείκτης της «τεχνικής σύνθεσης» του κεφαλαίου, δηλαδή του μηχανολογικού εξοπλισμού ανά μονάδα ζωντανής εργασίας. Υπολογίστηκε για τα χρόνια 1974, 1969, 1963. Οι δυο αυτοί δείκτες, όπως και η αύξηση του προϊόντος, υπολογίστηκαν και για την ταξινόμηση των 43 κλάδων. Οι υπόλοιποι υπολογίστηκαν μόνο για τους 20 κλάδους. γ'. Ο λόγος πάγιο ανά κυκλοφορούν κεφάλαιο των επιχειρήσεων ΑΕ και ΕΠΕ κάθε κλάδου, που υπολογίστηκε για το 1970. Με όρισμένες λογικές υποθέσεις, ο λόγος αυτός αποτελεί ένα χονδρικό δείκτη του χρονικού ορίζοντα των επενδύσεων. Ο χρονικός ορίζοντας των επενδύσεων είναι δείκτης της τεχνολογικής σύνθεσης του κλάδου έμμεσα, στο βαθμό που αντανακλά το διοικητικό και τεχνολογικό προγραμματισμό που χρειάζεται ή παραγωγή. δ'. Δείκτες του εκπαιδευτικού επιπέδου των απασχολουμένων στον κλάδο. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε το ποσοστό των πτυχιούχων ΑΕΙ και το ποσοστό πτυχιούχων και αποφοίτων Γυμνασίου. Οι δυο δείκτες έδωσαν σε όλες τις περιπτώσεις τα ίδια ποιοτικά αποτελέσματα. Υπολογίστηκαν μόνο για το 1971. Οι δείκτες αυτοί φανερώουν περίπου πόσο πολύπλοκη είναι ή οργάνωση της παραγωγής και ή τεχνολογία στον κλάδο, γιατί δείχνουν το βαθμό των ειδικών γνώσεων που απαιτούνται.

Πρώτη ενδιαφέρουσα και σαφέστατη παρατήρηση είναι ότι υπάρχει διαφορά στην τεχνολογική φύση των κλάδων που αναπτύχθηκαν πιο γρήγορα την πενταετία 1959-64 και αυτών

που αναπτύχθηκαν πιο γρήγορα στις επόμενες δυο πενταετίες. Ο ρυθμός αύξησης του προϊόντος του κλάδου στην πενταετία 1959-64 συσχετίζεται άρνητικά με την παραγωγικότητα της εργασίας ($r = -0,415$), με την ιπποδύναμη ανά απασχολούμενο ($r = -0,283$), με το πάγιο ανά κυκλοφορούν κεφάλαιο ($r = -0,321$) και με το ποσοστό των πτυχιούχων ($r = -0,481$). Δυο συντελεστές είναι στατιστικά σημαντικοί στο επίπεδο 5%. Υπάρχει δηλαδή σαφής άρνητική συσχέτιση με το δείκτη της παραγωγικότητας εργασίας και με το ποσοστό των πτυχιούχων, και μικρή άρνητική συσχέτιση με την ιπποδύναμη ανά απασχολούμενο και το πάγιο ανά κυκλοφορούν κεφάλαιο.

Αντίθετα, στις δυο πιο πρόσφατες πενταετίες ή συσχέτιση είναι λιγότερο ή περισσότερο θετική με όλους τους δείκτες τεχνολογίας. Στην πενταετία 1964-69 υπάρχει ισχυρή θετική συσχέτιση με την παραγωγικότητα ($r = 0,651$) και με την ιπποδύναμη ανά απασχολούμενο ($r = 0,840$), σαφής συσχέτιση με το πάγιο ανά κυκλοφορούν ($r = 0,460$) και μικρή θετική συσχέτιση με το ποσοστό των πτυχιούχων ($r = 0,278$). Στην πενταετία 1969-74 υπάρχει ισχυρή θετική συσχέτιση με την παραγωγικότητα (0,826), αλλά μικρή θετική συσχέτιση αν αφαιρέσουμε το πετρέλαιο (0,262), σαφής θετική συσχέτιση με την ιπποδύναμη ανά απασχολούμενο (0,493, και χωρίς το πετρέλαιο 0,486), μικρή θετική συσχέτιση με το πάγιο ανά κυκλοφορούν (0,255, και χωρίς το πετρέλαιο 0,261) και σαφής θετική με το ποσοστό των πτυχιούχων (0,534), που όμως γίνεται μηδενική χωρίς το πετρέλαιο (0,079). Οι υπολογισμοί αυτοί δείχνουν το εξής: ενώ ως τα μέσα της δεκαετίας του 1960-70 αναπτύσσονταν γρηγορότερα οι κλάδοι με χαμηλή τεχνολογία, από τότε σημειώνεται μία στροφή και αναπτύσσονται ταχύτερα κλάδοι με υψηλή τεχνολογία, ή, στη χειρότερη περίπτωση, δεν αναπτύσσονται πιο άργα. Είναι φανερό ότι, όπως και αν τα ξετάσουμε, τα στοιχεία απορρίπτουν τη θέση ότι στην Ελλάδα αναπτύσσονται κυρίως οι κλάδοι που ενσωματώνουν λίγη τεχνολογία.

• Έγινε ακόμα συσχέτιση του ρυθμού αύξησης με το δείκτη όλικων οριζοντίων διασυνδέσεων του κάθε κλάδου (από τους πίνακες εισροών-εκροών 1958 και 1970). Ο δείκτης αυτός δείχνει σε ποιο βαθμό το προϊόν ενός κλάδου χρησιμοποιείται σε άλλες παραγωγικές δραστηριότητες στη χώρα (σε αντιδιαστολή με το να καταναλώνεται ή να εξάγεται αυτούσιο). Ο συντελεστής συσχέτισης ήταν $-0,322$ για την πρώτη πενταετία, 0,354 για τη δεύτερη και 0,475 για την τρίτη. Δηλαδή, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε παλιότερα, τα τελευταία δέκα χρόνια υπάρχει σαφής θετική συσχέτιση ανάμεσα στο ρυθμό αύξησης των κλάδων και στο βαθμό που το προϊόν χρησιμοποιείται σαν ενδιάμεσο αγαθό από την ελληνική παραγωγή. Και αυτό το αποτέλεσμα φαίνεται να αντιβαίνει στη θέση ότι διαιωνίζεται στην Ελλάδα μία κατάσταση όπου παράγονται μονάχα ελαφρά καταναλωτικά προϊόντα ή πρώτες ύλες για εξαγωγή.

Η βιομηχανική ανάπτυξη συνδυάζεται με μία αύξηση του αριθμού των μεσαίων επιχειρήσεων. Ανάμεσα στο 1958 και το 1973 ο αριθμός των καταστημάτων στη μεταποίηση που απασχολούσαν από 50 μέχρι 100 άτομα αυξήθηκε κατά 60%, και τιν κατάστημάτων που απασχολούσαν πάνω από 100 κατά 91% (2). Έπειδή στην τελευταία κατηγορία δεν αυξήθηκε ο μέσος όρος απασχολούμενων κατά κατάστημα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ή αύξηση των πολύ μεγάλων καταστημάτων (ας πούμε με πάνω από 500 απασχολούμενους) δεν ήταν πιο

μεγάλη από την αύξηση των ενδιάμεσων. Τό γεγονός ότι αυξάνει ο αριθμός των μεσαίων επιχειρήσεων έχει σημασία γιατί δείχνει ότι η βιομηχανική δραστηριότητα, με τα χαρακτηριστικά του εκσυγχρονισμού που αναφέραμε, δέ γίνεται μονάχα από λίγες μεγάλες μονάδες, από θυγατρικές πολυεθνικών, ούτε τροφοδοτεί μονάχα τη συσσώρευση του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου. Αυτό όμως δέ σημαίνει ότι μειώνεται τό βάρος του ξένου κεφαλαίου στην οικονομία, ή ότι τό μέλλον των μεσαίων επιχειρήσεων είναι εξασφαλισμένο. Σημαίνει ότι ή μονοπωλιακή δύναμη του ξένου κεφαλαίου δέν έχει εκφραστεί στην ελληνική βιομηχανία μέ αφανισμό των μεσαίων επιχειρήσεων και ότι, αντίθετα, ως τώρα συνυπάρχει ή ισχύς των πολυεθνικών μέ την ανάπτυξη των ελληνικών επιχειρήσεων. Αξίζει εδώ νά σημειωθεί ότι (7) και στίς βιομηχανικές επιχειρήσεις και στό τραπεζικό σύστημα υπάρχει πλεόνασμα κεφαλαίων πού θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθούν γιά βιομηχανικές επενδύσεις, και ότι αυτό αποτελεί και παράγοντα αλλά και σύμπτωμα της ανάπτυξης του εγχώριου βιομηχανικού κεφαλαίου πού παρατηρούμε.

Γιατί όμως τότε μιλάμε γιά ισχύ του ξένου κεφαλαίου; Υπάρχουν πρώτα απ' όλα τά στοιχεία γιά τό ποσοστό του κεφαλαίου πού ελέγχεται από ξένες εταιρίες σέ κλάδους-κλειδιά της οικονομίας. Στή μεταποίηση σάν σύνολο τό ποσοστό αυτό τό 1972 ήταν 29,8% των κεφαλαίων των ΑΕ και ΕΠΕ και στή βαριά βιομηχανία ξεπερνούσε τό 50% (4, 6). Αν κοιτάξουμε σέ ποιούς κλάδους γίνονται οί περισσότερες ξένες επενδύσεις, βλέπουμε ότι αυτοί τείνουν νά είναι οί «ύψηλης τεχνολογίας» και όσοι αναπτύσσονται πιο γρήγορα. Συγκεκριμένα υπολογίστηκε τό ποσοστό των ξένων επενδύσεων (του νόμου 2687/53) στό σύνολο των επενδύσεων κάθε κλάδου γιά την περίοδο 1958-70. Τό ποσοστό αυτό έχει τούς εξής συντελεστές συσχέτισης μέ τούς ρυθμούς αύξησης του προϊόντος γιά τίς τρείς πενταετίες: πενταετία 1959-64 = -0,301, 1964-69 = 0,035, 1969-74 = 0,924, και χωρίς τό πετρέλαιο = 0,641. Μέ άλλα λόγια τό ξένο κεφάλαιο δέν επένδυσε πολύ στους κλάδους πού αναπτύχθηκαν την πρώτη πενταετία, ένω επένδυσε πολύ στους κλάδους πού αναπτύχθηκαν την τελευταία πενταετία. Τονίζουμε ότι δέν αναφερόμαστε σέ ύψος επενδύσεων, παρά στό ποσοστό των επενδύσεων πού ήταν ξένες. Τό ποσοστό σχετίζεται θετικά και μέ την παραγωγικότητα ($r=0,883$ γιά την παραγωγικότητα του '74 και $r=0,921$ γιά τό '64), την ίπποδύναμη ανά απασχολούμενο ($r=0,408$ γιά τό '73 και 0,463 γιά τό '63) και τό ποσοστό των πτυχιούχων ($r=0,656$). Σχετίζεται θετικά αλλά λίγο και μέ τό πάγιο ανά κυκλοφορούν ($r=0,197$). Δηλαδή οί ξένοι επένδυναν σχετικά περισσότερο σέ κλάδους μέ σημαντική τεχνολογία και γρήγορη ανάπτυξη. Τό φαινόμενο μπορεί νά ερμηνευτεί και σάν ένδειξη ότι οί ξένες επενδύσεις ώθοιν την ανάπτυξη του κλάδου περισσότερο από τίς εγχώριες, αλλά και ότι οί ξένοι επένδυναν περισσότερο στους κλάδους πού είναι πιο δυναμικοί γιά άλλους λόγους. Ανεξάρτητα από τό πόσο βαρβαίνουν οί δυο αυτοί λόγοι, είναι γεγονός ότι στους πιο δυναμικούς και τεχνολογικά σύνθετους κλάδους τό ξένο κεφάλαιο άσκει μεγάλο έλεγχο.

Ένα πολύ σημαντικό φαινόμενο πού αναπτύσσεται παράλληλα μέ τίς ξένες επενδύσεις είναι οί πολυάριθμες συμφωνίες γιά «τεχνική βοήθεια» σέ ελληνικές από ξένες εταιρίες. Αυτό

το φαινόμενο υπογραμμίζει περισσότερο από κάθε άλλο τό χαρακτηριστικό των σχέσεων του ελληνικού μεταποιητικού κεφαλαίου μέ τό ξένο και δείχνει ποιο είναι σήμερα ένα από τά βασικά προβλήματα, άν όχι τό βασικότερο, της ελληνικής εκβιομηχάνισης.

Η σημερινή πείρα δείχνει ότι τό ελληνικό κεφάλαιο, ακόμα και τό μεσαίο, έχει σημαντικές δυνατότητες νά επιδιώσει και νά αναπτυχθεί παράλληλα μέ την αυξημένη διείσδυση των πολυεθνικών εταιριών στην ελληνική οικονομία· ότι έχει συσσωρεύσει άρκετά κέρδη γιά χρηματοδότηση πολλών επενδύσεων και έχει προσβάσεις και σέ πολλές άλλες άποταμιεύσεις· ότι μπορεί μέ ρυθμούς σχετικά καλούς νά εγκαθιστά σύγχρονη, πιο παραγωγική τεχνολογία· ότι ή βιομηχανική δραστηριότητα στην Ελλάδα, μέ την ώθηση και των πολυεθνικών επιχειρήσεων, αναπτύσσεται σέ κατευθύνσεις πού χρησιμοποιούν άρκετά νέα τεχνολογία, και ότι ή διάρθρωση της παραγωγής στή μεταποίηση τείνει νά πάρει πολλά χαρακτηριστικά αναπτυνγμένης καπιταλιστικής χώρας· ότι ό εκσυγχρονισμός όμως αυτός της παραγωγής γίνεται μέ όλο και μεγαλύτερη εισαγωγή ξένης τεχνολογίας· ότι τά ξένα κεφάλαια ελέγχουν μέ άμεσες επενδύσεις μεγάλους κλάδους της οικονομίας και ότι παράλληλα αναπτύσσεται και μιá αγορά τεχνολογίας. Όλα αυτά τά στοιχεία άποτελούν ένα αντιφατικό σύνολο μέ πολύπλοκη δυναμική. Θά διακινδυνεύσουμε μερικές γενικές παρατηρήσεις γιά τά κύρια στοιχεία αυτής της δυναμικής.

3. Έξάρτηση και μεταφορά τεχνολογίας

Η εξάρτηση της οικονομίας ορισμένων χωρών από τό μεγάλο κεφάλαιο στην πιο ολοκληρωτική της μορφή είναι ένα σύνδρομο μέ πολλά στοιχεία, όπως ό έλεγχος της χρηματοδότησης, ή μονοπώληση των διοικητικών λειτουργιών, ό έλεγχος των προσβάσεων στην αγορά, ή μονοπώληση της ικανότητας σχεδιασμού και δημιουργίας παραγωγικών μονάδων πού νά χρησιμοποιούν νέα τεχνολογία, και ή παραγωγή της ίδιας της νέας τεχνολογίας. Μέ μεγάλες διαφορές από χώρα σέ χώρα, πολλά από αυτά τά στοιχεία έχουν πάψει στην πρόσφατη περίοδο νά είναι άποκλειστικό προνόμιο του ξένου κεφαλαίου. Μέ άλλα λόγια τό εγχώριο κεφάλαιο άρκετών χωρών, ιδίως μέσου επιπέδου ανάπτυξης, έχει πολλές προϋποθέσεις γιά αυτοδύναμη συσσώρευση, και αυτό άντανακλάται στή δημιουργία και ανάπτυξη επιχειρήσεων μέ εγχώρια διοίκηση και χρηματοδότηση. Τό κυριότερο στοιχείο πού μονοπωλείται ακόμα από τό κεφάλαιο των αναπτυνγμένων χωρών είναι ή παραγωγή νέας τεχνολογίας· επίσης ή παραγωγή ορισμένων κεφαλαιουχικών αγαθών πού ένσωματώνουν την πιο νέα τεχνολογία. Παράλληλα τά εγχώρια κεφάλαια ύστερούν στή δυνατότητα σχεδιασμού παραγωγικών μονάδων, ακόμα και σέ περιπτώσεις πιο κοινής τεχνολογίας. Η νέα αυτή κατάσταση ονομάζεται «τεχνολογική εξάρτηση», γιατί ή κατοχή της τεχνολογίας και μερικών κρίσιμων κεφαλαιουχικών αγαθών δημιουργεί μιá εξάρτηση γιά τά υπόλοιπα κεφάλαια, πού δέν μπορούν νά επιδιώκουν άν δέν ανανεώνουν την τεχνολογία τους γιά νά ανεβάσουν την παραγωγικότητα. Ο Frank παρατηρεί: «στην εποχή μας... ή βαριά βιομηχανία δέν άρκει πιά γιά νά ξεφύγουν από την ίμπεριαλιστική μονοπωλιακή κυριαρχία, γιατί ή κυριαρχία έχει άποκτήσει μιá καινούρια βάση, την τεχνολογία» (13).

Είναι όμως άπαραίτητο νά καταλάβουμε ότι ή «τεχνολο-

γική εξάρτηση» είναι σύμπτωμα μιάς εποχής όπου τα υπόλοιπα στοιχεία της οικονομικής εξάρτησης** εξασθενούν. 'Η σημαντική εγχώρια συσσώρευση που σημειώνεται ανοίγει και το δρόμο για να περιοριστούν οι άρνητικές συνέπειες της «τεχνολογικής εξάρτησης», με την προϋπόθεση βέβαια ότι ασκείται σταθερή πολιτική προς αυτή την κατεύθυνση. 'Η Ελλάδα βρίσκεται ακριβώς στην κατάσταση να έχει εγχώρια κεφάλαια, που το κύριο μειονέκτημά τους στη διεθνή κατανομή ρόλων είναι η τεχνολογική εξάρτηση.

'Η τεχνολογία εισάγεται είτε με την ίδρυση και λειτουργία θυγατρικών εταιριών των πολυεθνικών, είτε σέ επιχειρήσεις μικτής ιδιοκτησίας, είτε με συμφωνίες τεχνολογικού περιεχομένου ανάμεσα σέ εγχώριες και ξένες επιχειρήσεις. Στην περίπτωση των θυγατρικών επιχειρήσεων η τεχνολογία μπορεί να «μεταφέρεται» γεωγραφικά, αλλά η εκμετάλλευσή της στην παραγωγή παραμένει στα χέρια του παραγωγού της, δηλαδή της πολυεθνικής εταιρίας. Παραμένει έτσι ενσωματωμένη στη συνολική στρατηγική της πολυεθνικής εταιρίας, παρά τους περιορισμούς που επιβάλλουν μερικά κράτη στις δραστηριότητες των θυγατρικών. Τα τεχνολογικά οφέλη για την υπόλοιπη έθνική οικονομία είναι έμμεσα και μάλλον λιγοστά : εκπαιδεύονται πρακτικά μερικά στελέχη και τεχνικοί που μπορεί να επανδρώσουν αργότερα εγχώριες επιχειρήσεις, αλλά μπορεί να υπάρξει και η αντίθετη φορά, δηλαδή οι θυγατρικές να απορροφήσουν πολύτιμους ανθρώπους από τις εγχώριες.

Οι επιχειρήσεις μικτής ιδιοκτησίας και οι τεχνολογικές συμβάσεις με εγχώριες επιχειρήσεις μπορούν να είναι πίο ωφέλιμες, αν οι πολυεθνικές δεν επιβάλλουν πολύ έπαχθεις όρους. Πολύ συχνά οι συμβάσεις με τις οποίες πωλούνται τεχνολογικές γνώσεις περιέχουν περιοριστικές διατάξεις που συνήθως αφορούν : α'. Την προέλευση των ενδιάμεσων προϊόντων· στην περίπτωση αυτή ο παραλήπτης είναι αναγκασμένος να αγοράζει ορισμένα υλικά από μία συγκεκριμένη πηγή, που κατά κανόνα είναι ο ίδιος ο πωλητής της τεχνολογίας, ή που συνδέεται με αυτόν. Τέτοιες διατάξεις παρέχουν στον πωλητή της τεχνολογίας μονοπωλιακή δύναμη, επιτρέποντάς του να υπερκοστολογεί τις ενδιάμεσες ύλες που πουλάει. Καμιά φορά οι διατάξεις αναφέρονται στην ποιότητα του τελικού προϊόντος, αλλά είναι τόσο περιοριστικές, ώστε να ισοδυναμούν με εξαναγκασμό στην αγορά ενός συγκεκριμένου ενδιάμεσου προϊόντος. β'. Την ποσότητα που παράγεται και τις εξαγωγές· στην περίπτωση αυτή ο παραλήπτης της τεχνολογίας δεν μπορεί να παράγει πάνω από μία αυστηρά καθορισμένη ποσότητα, που πρέπει να διατίθεται σέ ορισμένες μόνο αγορές, και συχνά μέσα από αυστηρά προσδιορισμένα δίκτυα κατανομής. Οι ξένες επιχειρήσεις βάζουν συχνά τέτοιους περιορισμούς, για να έναρμονίσουν τις δραστηριότητες της επιχείρησης-παραλήπτη με τη δική τους στρατηγική και να αποφύγουν τυχόν ανταγωνισμούς σέ ξένες αγορές. γ'. Τις πιθανές τροποποιήσεις και βελτιώσεις που κάνει ο παραλήπτης στην τεχνολογία που αγοράζει· ή πρόθεση του πωλητή είναι να διατηρήσει τό μονοπωλιακό έλεγχο δεσμεύοντας τόν αγοραστή-παραλήπτη και κλοντάς τον να αγοράζει ενδεχόμενες βελτιώσεις της τεχνολογίας ή να τού παραχωρεί αποκλειστικά τις τυχόν βελτιώσεις που θά κάνει ο ίδιος.

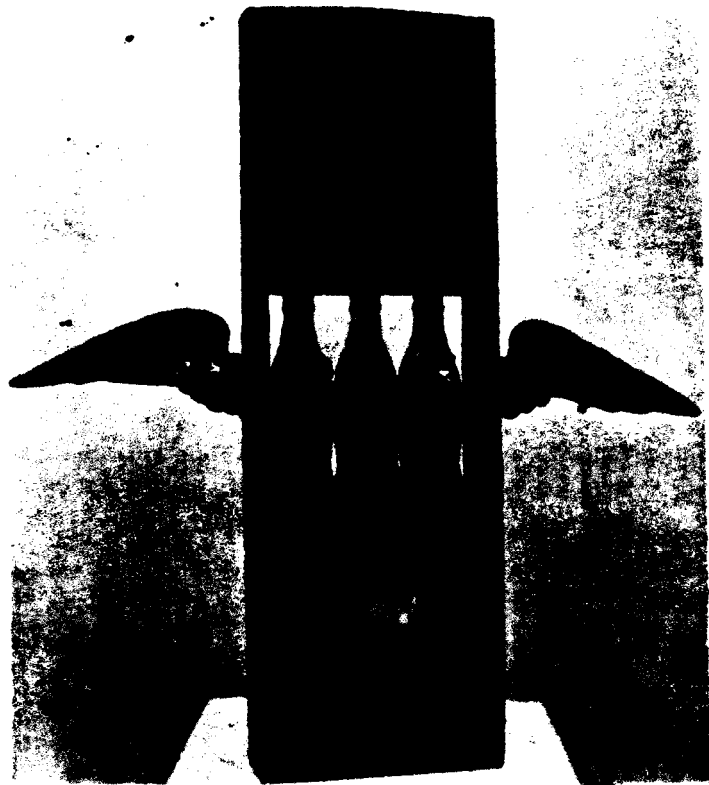
Εκτός από τις περιοριστικές διατάξεις των συμβολαίων, ή

ίδια ή φύση της τεχνολογίας που μεταφέρεται διαιωνίζει συχνά τη μονοπωλιακή δύναμη του πωλητή. Για παράδειγμα, και οι θυγατρικές των πολυεθνικών αλλά και οι εγχώριες επιχειρήσεις αγοράζουν συχνά τεχνολογία για την παραγωγή εξειδικευμένων ενδιάμεσων προϊόντων που μπορούν να απορροφηθούν μονάχα από συγκεκριμένες παραγωγικές μονάδες, οι οποίες έχουν έτσι μονοπωλιακή ισχύ. Συνήθως αυτές οι μονάδες συνδέονται με τόν πωλητή της τεχνολογίας, και οι εγχώριες επιχειρήσεις παίζουν ρόλο υπεργολάβου.

Τό πραγματικό κόστος λοιπόν από τη μεταφορά τεχνολογίας δεν είναι μονάχα τα ποσά που πληρώνονται για δικαιώματα κλπ., και τό συνάλλαγμα που διαφεύγει από υπερκοστολογήσεις και υποτιμολογήσεις που κάνουν οι θυγατρικές ή συμβεβλημένες εταιρίες, αλλά είναι και - θά μπορούσε κανείς να πει είναι κυρίως - ή συμβατική και πραγματική δέσμευση των παραγωγικών μονάδων της οικονομίας στο κύκλωμα και στη στρατηγική των πολυεθνικών εταιριών. Τό πόσο ισχυρή είναι ή δέσμευση αυτή, όπως και τα άλλα στοιχεία του κόστους της τεχνολογίας, εξαρτάται από τη σχετική διαπραγματευτική δύναμη του ξένου πωλητή και του εγχώριου αγοραστή.

'Από την πλευρά του πωλητή ή διαπραγματευτική δύναμη εξαρτάται από στοιχεία όπως : υπάρχουν ή όχι πολλοί ανταγωνιστές, υπάρχει ή όχι «τεχνολογικό καρτέλ» στον κλάδο του, πόσο πολύπλοκη και δαπανηρή είναι ή τεχνολογία, πόσο προστατεύεται από πατέντες, κ.ά.

'Από την πλευρά του αγοραστή τό θέμα είναι πίο πολύπλοκο. Συνδέεται με την τεχνολογική και έπιστημονική ύποδομή της χώρας, με τις δυνατότητες που έχει να εκμεταλλευτεί αυτή την ύποδομή, με τό είδος της κυβερνητικής πολιτικής σέ σχετικά θέματα. Καί φυσικά προϋποθέτει και διάθεση για δια-

** Δεν αναφερόμαστε καθόλου σέ πολιτικές και στρατηγικές εξαρτήσεις, παρά αποκλειστικά στίς οικονομικές συνθήκες συσσώρευσης κεφαλαίου.

πραγμάτευση, πράγμα που δεν είναι δεδομένο, τουλάχιστον όσον αφορά τη δέσμευση του είδους της παραγωγής, από τις συμβάσεις ή από την ίδια την τεχνολογία.

4. Για μία αναπτυξιακή βιομηχανική πολιτική

Δέ νομίζουμε ότι χρειάζεται να απαντήσουμε αναλυτικά στο ερώτημα: «Καί τί πειράζει ή τεχνολογική εξάρτηση;» Έκτός από τίς άλλες πολύ σοβαρές κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις, επισημαίνουμε έδώ ότι ή δέσμευση της παραγωγικής μηχανής στις έπιταγές των διεθνών μονοπωλίων δεν εξασφαλίζει μακροπρόθεσμα ούτε καν την ανάπτυξη μέ τη στενά οικονομική έννοια, γιατί οί πολυεθνικές εταιρίες δεν ταυτίζουν την τύχη τους μέ συγκεκριμένες εθνικές οικονομίες, και μάλιστα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Η βιομηχανική πολιτική πρέπει λοιπόν να περιλαμβάνει μέτρα που βελτιώνουν τη διαπραγματευτική δύναμη του αγοραστή τεχνολογίας. Όσα είπαμε ως τώρα δείχνουν, νομίζουμε, ότι τέτοια μέτρα έχουν πρωταρχική σημασία για την Ελλάδα, ότι τό πρόβλημα της παραγωγής και αφομοίωσης της τεχνολογίας αποτελεί βασικό κρίκο για μία αναπτυξιακή πολιτική.

Η ανάπτυξη τεχνολογικής και έπιστημονικής έρευνας είναι απαραίτητο μέτρο. Τέτοια έρευνα δεν άποσκοπεί άποκλειστικά ή κυρίως σέ νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις. Μπορεί να άποβλέπει σέ βελτίωση ύπαρκτων μεθόδων ή σέ δυνατότητες για σύνθεση τεχνολογικών μονάδων, ώστε ή χώρα να μήν είναι άναγκασμένη να αγοράζει έτοιμα «πακέτα» τεχνολογίας. Τό κύριο προϊόν της τεχνολογικής έρευνας για μία χώρα σάν την Ελλάδα μπορεί να είναι ή εκπαίδευση ανθρώπων που θά μπορούν να αγοράσουν τεχνολογία μέ καλύτερους όρους και να

σχεδιάζουν έπιτόπου τίς παραγωγικές μονάδες.

Άλλά εκτός από την προώθηση της έγχώριας έρευνας και γενικότερα της έπιστημονικής ύποδομής, μία πολιτική για την αντιμετώπιση της τεχνολογικής εξάρτησης προϋποθέτει έναν πιο ένεργό ρόλο του κράτους στή ρύθμιση του καθεστώτος της μεταφοράς τεχνολογίας. Ο κρατικός μηχανισμός πρέπει να καταπιαστεί μέ τά άναγκαία μέτρα για να αντιμετώπιστούν οί περιοριστικοί και δυσμενείς όροι που επιβάλλουν οί εταιρίες που πουλάνε τεχνολογία. Αύτά θά συμπεριλάμβαναν την ενθάρρυνση δημιουργίας έπιχειρήσεων μέ μειοψηφία ξένου κεφαλαίου αντί για κίνητρα προσέλκυσης θυγατρικών, έλεγχο των περιοριστικών διατάξεων στις συμβάσεις τεχνικής βοήθειας, έλεγχο των υπερχοστολογήσεων. Η νομοθεσία για τέτοιου είδους θέματα δέ σχετίζεται μόνο μέ τό νομικό πλαίσιο για την είσοδο ξένου κεφαλαίου, που μέ την ένταξη στην ΕΟΚ δέ θά ισχύει έτσι κι άλλιώς. Σχετίζεται και μέ την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία, άφου στην αγοραπωλησία τεχνολογίας δημιουργούνται μονοπωλιακές καταστάσεις. Μέσα στην ΕΟΚ ύπάρχουν μεγάλα περιθώρια για να θεσπιστεί ισχυρή αντιμονοπωλιακή νομοθεσία, αν τό θέλει ή κυβέρνηση της χώρας.

Τέλος, ή αντιμετώπιση της τεχνολογικής εξάρτησης μπορεί να γίνει μονάχα στο πλαίσιο ενός γενικού βιομηχανικού σχεδιασμού, που, όπως φαίνεται να άναγνωρίζει θεωρητικά και ή κυβέρνηση, άπαιτεί την ένεργητική συμμετοχή δημόσιων φορέων στην παραγωγή. Οί δημόσιοι φορείς ύποτίθεται ότι μπορούν να λειτουργήσουν μέ μακροπρόθεσμο αναπτυξιακό προσανατολισμό, σέ αντίθεση μέ μεγάλες μερίδες του ιδιωτικού κεφαλαίου, που δέχονται την εύκολη λύση του «υπεργολάβου» των πολυεθνικών.

Άλλά έχει υποστηριχτεί ότι η ένταξη στην ΕΟΚ δεν επι-
τρέπει στο ελληνικό κράτος να ασκήσει αποτελεσματική βιομη-
χανική πολιτική. Υποστηρίζεται ότι η τελωνειακή ένωση και η
ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίου θα σημάνουν μαζική εισβολή
πολυεθνικών, διαφυγή πλεονάσματος στο εξωτερικό και κατα-
στροφή των εγχώριων επιχειρήσεων. Αυτή η πρόβλεψη δε μάς
φαίνεται σωστή.

Πρώτα πρώτα πρέπει να ξεκαθαριστεί ότι η ένταξη στην
ΕΟΚ, όπως άλλωστε και η σύνδεση, αποκλείουν πράγματι μία
όρισμένη αναπτυξιακή πολιτική: την πολιτική που στηρίζεται
σε μακροχρόνια προστασία πολλών βιομηχανικών κλάδων και
στην υποκατάσταση των εισαγωγών. Υπάρχουν όμως λόγοι
γιά τους οποίους μία τέτοια πολιτική δε θα μπορούσε να καρ-
ποφορήσει στην Ελλάδα σήμερα. Η Ελλάδα είναι μία μικρή
αγορά και δε θα μπορούσε να επωφεληθεί από τις οικονομίες
κλίμακας που είναι απαραίτητες σε πολλούς σύγχρονους βι-
ομηχανικούς κλάδους. Ακόμα, όσοι πιστεύουν στη δασμολο-
γική προστασία δεν έχουν παρουσιάσει μελέτες που να δεί-
χνουν ότι προστασία σε μερικούς κλάδους δε σημαίνει μεγάλη
αύξηση των εισαγωγών σε άλλους – αυτή είναι δυστυχώς ή-εμ-
πειρία από την πολιτική της υποκατάστασης των εισαγωγών σε
πολλές αναπτυσσόμενες χώρες. Οι κυριότεροι όμως παράγον-
τες που εμποδίζουν μία τέτοια αναπτυξιακή πολιτική είναι
κοινωνικοί: προστατευμένη και σχετικά αυτόαρκης βιομηχα-
νική ανάπτυξη *προϋποθέτει* εκείνους τους κοινωνικούς φορείς
που θα την προωθήσουν υπερνικώντας όλες τις πολιτικές δυσ-
κολίες και αναλαμβάνοντας όλες τις οικονομικές θυσίες που θα
χρειαστούν για ένα διάστημα. Εξάλλου η προστασία βοηθά
την εκβιομηχάνιση μονάχα όταν μπορεί με άλλα κίνητρα να εξ-
ασφαλιστεί η άνοδος της παραγωγικότητας – άλλως υπάρχει
κίνδυνος να διαιωνιστεί η υπανάπτυξη των προστατευμένων
κλάδων. Όσο για τό ότι η ένταξη και η σύνδεση με την ΕΟΚ
εμποδίζουν την ανάπτυξη συναλλαγών με άλλες περιοχές, αυτό
ισχύει μονάχα αν δεχτούμε ότι η Ελλάδα σήμερα είχε προ-
οπτική να αναπτύξει τέτοιες συναλλαγές σε πολύ μεγαλύτερο
βάθος από όσο ήδη τις αναπτύσσουν οι δυτικοευρωπαϊκές χώ-
ρες. Κάτι τέτοιο και πάλι *προϋποθέτει* ριζικές κοινωνικές άλ-
λαγές, και ταυτόχρονα ότι τέτοιες αλλαγές θα αργήσουν πολύ
περισσότερο στη Δ. Ευρώπη.

Αν η ένταξη στην ΕΟΚ πράγματι αντιβαίνει σε αυτές τις
δυο μάλλον ανέφικτες αναπτυξιακές επιλογές, δεν αντι-
βαίνει στα κυριότερα σημεία μιάς ρεαλιστικής αναπτυξιακής
πολιτικής. Δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι η ένταξη θα
επιταχύνει τό ρυθμό με τον οποίο τό ξένο κεφάλαιο εγκαθίστα-
ται στην Ελλάδα. Οι ευκολίες που είχε μέχρι τώρα δεν είναι
μικρότερες από τις εθνικές που θα έχει με τό κοινοτικό καθε-
στώς. Θα καταργηθούν μερικοί περιορισμοί – που ποτέ δε λει-
τούργησαν ουσιαστικά σαν περιορισμοί – αλλά θα καταργη-
θούν και όρισμένα παραπάνω κίνητρα που είχαν οι ξένες εται-
ρίες σε σχέση με τις ελληνικές. Διατυπώνεται ο φόβος ότι με
την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων δε θα μπορεί να ελεγχθεί η
έκροη. Αυτό δεν είναι αλήθεια: στη νομοθεσία της ΕΟΚ ανα-
γνωρίζονται οι «ρήτρες διαφυγής» που μπορεί να εφαρμόσει
κάθε χώρα όταν έχει προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών. Στην
πράξη οι περισσότερες χώρες τις εφαρμόζουν συστηματικά,
χωρίς να χρειάζεται καν να επικαλούνται εξαιρετικές περι-
πτώσεις. Όποιοδήποτε, ωστόσο υπάρχει, και αν υπάρχει, νομι-
σματική ένοποίηση, είναι άπιθανο να επιβληθεί από τά κοινο-

τικά όργανα ελεύθερη εξαγωγή κεφαλαίων. Εξάλλου τά ποσά
που προβλέπεται ότι θα αντιστοιχούν στην Ελλάδα από τά
κοινοτικά ταμεία είναι πολύ μεγάλα και μπορούν να αποτελέ-
σουν σημαντική πηγή χρηματοδότησης.

Η ένταξη, όπως άλλωστε και η σύνδεση, αφαιρεί από τό
κράτος τό διακριτικό έλεγχο στην κυκλοφορία των έμπορευμά-
των που μπορούσε να επιβάλλει με δασμούς και ποσοστώσεις.
Τό έρώτημα είναι αν αυτός ό έλεγχος είναι απαραίτητος για
μία πετυχημένη αναπτυξιακή πολιτική. Η αφαίρεση της προσ-
τασίας είναι σίγουρο ότι θα δημιουργήσει προβλήματα σε πολ-
λούς κλάδους, και ότι πολλές επιχειρήσεις που δε θα προσαρ-
μόσουν την τεχνολογία τους και την παραγωγή τους θα κλεί-
σουν – χωρίς αυτό βέβαια να γίνει μέσα σε μία νύχτα. Μπορεί
λοιπόν η προστασία σαν γενική πολιτική να μην είναι απαραί-
τητη, απαραίτητα όμως είναι τά μέτρα που θα επιταχύνουν την
αναδιάρθρωση των βιομηχανικών μονάδων χωρίς τεράστια
κοινωνική ζημιά και που θα στρέψουν την αναδιάρθρωση σε
επιθυμητές κατευθύνσεις. Πιο λεπτομερειακά δεν μπορούμε να
μιλήσουμε, αν δε γίνουν μελέτες κατά προϊόν για την παραγω-
γικότητα, τη ζήτηση και τη χρησιμότητά του στην οικονομική
ανάπτυξη.

Όσα είπαμε όμως πιο πριν στην εισήγηση νομίζουμε πώς
δείχνουν ότι η ένταξη στην ΕΟΚ δεν πρόκειται να αναχαιτίσει
τό ρυθμό αύξησης της βιομηχανικής δραστηριότητας ούτε να
στρέψει τη δραστηριότητα σε κλάδους χαμηλής τεχνολογίας.
Τά μεγάλα προβλήματα που θέτει η ΕΟΚ για την εκβιομηχά-
νιση είναι η τεχνολογική εξάρτηση και ό έλεγχος του κεφαλαί-
ου. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών τό κύριο
βάρος της βιομηχανικής πολιτικής πρέπει να πέσει στην ενερ-
γητική παρέμβαση του κράτους, όχι πιά με προστασία και
υπερκίνητρα παρά με θετικά μέτρα, δηλαδή: έντατική τραπε-
ζική χρηματοδότηση σαν όργανο αναπτυξιακής πολιτικής·
άμεση συμμετοχή του δημοσίου σε μεγάλες παραγωγικές μονά-
δες· μέτρα για την τεχνολογική αυτόνóμηση της χώρας που
αναφέρουμε συνοπτικά πιο πάνω. Και δεν έχουμε τίς καν τά
προβλήματα περιβάλλοντος, κοινωνικής πολιτικής, κ.ά.

Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι, όπως τά προβλήματα της
εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας δεν τά δημιούργησε η
ΕΟΚ, έτσι και τό ξεπέραςμα αυτών των προβλημάτων δεν τό
εμποδίζει η ένταξη σ' αυτήν. Πρέπει να καταλάβουμε ότι η έν-
ταξη δεν αποκλείει την άσκηση μιάς αποτελεσματικής αναπτυ-
ξιακής πολιτικής του τύπου που αναφέραμε. Και γι' αυτό δεν
πρέπει τίποτα να κρύβει την ανάγκη που υπάρχει, να αρχίσει
από τώρα να διαμορφώνεται μία τέτοια πολιτική.

Σεπτέμβριος 1977

Επίμετρο

Οί έλλείψεις που επισημάναμε από την εποχή που γράφτηκε τό
κείμενο οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι δεν εί-
χαμε θεωρήσει σκόπιμο να αναφερθούμε, στο Συνέδριο του
ΤΕΕ, στα πολιτικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την
ανάλυσή μας. Γι' αυτό νομίζουμε πώς είναι χρήσιμες οι εξής
παρατηρήσεις:

α'. Θεωρούμε πώς είναι βασική έλλειψη στην εισήγηση,
αλλά και σε όλη τη διεθνή φιλολογία για την τεχνολογική εξάρ-
τηση, ότι δε φωτίζει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην τε-
χνολογική εξάρτηση και στην υπαγωγή των παραγωγικών μο-
νάδων της χώρας στη διεθνή παραγωγική διαδικασία του κε-

φαλαίου. Η τεχνολογική εξάρτηση με τη στενή έννοια είναι η άνυπαρξία παραγωγής τεχνολογίας στη χώρα μας και η χαμηλή διαπραγματευτική δυνατότητα στην αγορά της τεχνολογίας. Η ύπαυξη της παραγωγής μας στη διεθνή διαδικασία είναι, σχηματικά, η παραγωγή ενδιάμεσων προϊόντων που αντιμετωπίζουν μονοπώνιο ή oligοπώνιο από τη μεριά της ζήτησης στη διεθνή αγορά, και η ανάγκη για εισροές κεφαλαιουχικών ή ενδιάμεσων προϊόντων που προσφέρονται μονοπωλιακά ή oligοπωλιακά. Μία πρώτη τοποθέτηση στο πρόβλημα, χωρίς να προχωρήσουμε καθόλου σε ανάλυση, είναι ότι μία δυναμική ανάπτυξης που μειώνει την τεχνολογική εξάρτηση δημιουργεί τις προϋποθέσεις να μειωθεί ή ύπαυξη της παραγωγής (πράγμα που δεν ταυτίζεται βέβαια με μία πιο κλειστή οικονομία).

β'. Μία από τις βασικές θέσεις μας είναι ότι η Ελλάδα βρίσκεται σε μία διαδικασία καπιταλιστικής ανάπτυξης, που είναι βέβαια εξαρτημένη, αλλά όχι διαιώνιση της υπανάπτυξης. Μία τέτοια ανάπτυξη, με όλες τις αντιφάσεις της, συνεπάγεται και εξέλιξη της ταξικής δομής της ελληνικής κοινωνίας, όχι μόνο στα ποσοστά της αγροτικής, βιομηχανικής και τριτογενούς απασχόλησης, παρά και στη μορφή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Παράδειγμα, η τάση να δημιουργηθεί ένα στρώμα ειδικευμένων εργατοτεχνιτών, η ύπαυξη των έπιστημόνων στην καπιταλιστική αγορά εργασίας, κ.ά. Από αυτή την άποψη το πεδίο των κοινωνικών αγώνων στην Ελλάδα τείνει να μοιάσει όλο και περισσότερο με αυτό της Δυτικής Εξόρυξης. Δέν υποστηρίζουμε ότι από αυτή τη γενική διαπίστωση βγαίνουν άμεσα τά πολιτικά συμπεράσματα. Όπωςδήποτε όμως δέν ισχύει η θέση για τις σχέσεις κέντρου και περιφέρειας που λέει πως στην περιφέρεια δέν υπάρχει σημαντική εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Καί δέν ισχύουν έπομένως και τά πολιτικά συμπεράσματα που στηρίζονται είτε σιωπηρά είτε ξεκάθαρα σε μία τέτοια θέση.

Μάρτιος 1978

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

1. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, *Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1958-1975*, Αθήνα 1976.
2. Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα Απογραφής Βιομηχανίας, Βιοτεχνίας και Ορυχείων*, 1958, 1973.
3. Ε.Σ.Υ.Ε., *Έτησια Βιομηχανική Έρευνα*, 1959, 1964, 1969, 1974.
4. Α. Γιαννίτσης, *Τό ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα. Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 24.4.75.
5. Ι.Μ. Ίωαννίδης, *Κριτήρια Ίεραρχήσεως των Κλάδων της Ελληνικής Οικονομίας, Ξένες Έκτενδύσεις και Εισαγωγή Ξένης Τεχνολογίας (πολυγραφημένο)*, Νοέμβριος 1976.
6. Σ. Μπαμπανούση-Κ. Σούλα, *Η Ελλάδα στην Περιφέρεια των Αναπτυσσόμενων Χωρών*, Αθήνα 1976.
7. Ι. Παπαντωνίου, *ΕΟΚ και Ελληνική Εξιομηχάνιση*, *Αντί*, 25.6.77.
8. Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά τό 1970*.

Ξενόγλωσση

9. G. Adami, «Multinational Corporations and Worldwide Sourcing» in H. Radice, ed., *International Firms and Modern Imperialism*, Penguin 1975.
10. S. Hymer, «The Multinational Corporation and the Law of Uneven Development» in H. Radice (ed.) *International Firms and Modern Imperialism*.
11. R. Rowthorn and S. Hymer, *International Big Business 1957-1967*, Cambridge 1971.
12. R. Rowthorn, «Imperialism in the Seventies: Unity or Rivalry», *New Left Review* no 69.
13. B. Sutcliffe, «Imperialism and Industrialisation in the Third World» in Owen and Sutcliffe (eds), *Studies in the Theory of Imperialism*, London 1972.
14. C. Valters, *Intercountry Income Distribution and Transnational Enterprises*, Oxford 1973.
15. B. Warren, «Imperialism and Capitalist Industrialisation», *New Left Review* no. 81.

Πίνακας 1. Έπιλεγμένοι συντελεστές συσχέτισης ανάμεσα σε δείκτες κάθε κλάδου τής μεταποίησης

Δείκτης	Αριθμός δείκτη :	20 κλάδοι				19 κλάδοι (χωρίς πετρέλαιο)		43 κλάδοι	
		1.	2.	3.	16.	1.	16.	1.	2.
1. Ρυθμός αύξησης προϊόντος 1969-74		1,000	0,065	-0,197	0,924	1,000	0,641	1,000	0,071
2. Ρυθμός αύξησης προϊόντος 1964-69		0,065	1,000	-0,127	0,035	0,186	0,251	0,071	1,000
3. Ρυθμός αύξησης προϊόντος 1959-64		-0,197	-0,127	1,000	0,301	0,157	-0,006	-	-
4. Προστιθέμενη αξία ανά άπασχολούμενο 1974		0,826	0,419	-0,426	0,883	0,262	0,297	0,288	0,723
5. Προστιθέμενη αξία ανά άπασχολούμενο 1969		0,648	0,651	-0,441	0,719	0,130	0,284	0,413	0,605
6. Προστιθέμενη αξία ανά άπασχολούμενο 1964		0,830	0,292	-0,415	0,921	0,157	0,316	0,583	0,288
7. Προστιθέμενη αξία ανά άπασχολούμενο 1959		0,823	0,190	-0,438	0,902	0,065	0,024	-	-
8. Έμποδύναμη ανά άπασχολούμενο 1973		0,493	0,819	-0,300	0,408	0,486	0,462	0,222	0,471
9. Έμποδύναμη ανά άπασχολούμενο 1969		0,434	0,840	-0,337	0,400	0,298	0,298	0,081	0,520
10. Έμποδύναμη ανά άπασχολούμενο 1963		0,502	0,824	-0,283	0,463	0,264	0,154	0,219	0,547
11. Έοριζόντιες διασυνδέσεις 1970		0,475	0,354	-0,343	0,298	0,486	0,096	-	-
12. Έοριζόντιες διασυνδέσεις 1958		0,406	0,367	-0,322	0,231	0,417	0,000	-	-
13. Πάγιο ανά κυκλοφορούν κεφάλαιο, 1970		0,255	0,460	-0,321	0,197	0,261	0,212	-	-
14. % άπασχολουμένων μέ πτυχίο ΑΕΙ, 1971		0,534	0,278	-0,481	0,656	0,079	0,480	-	-
15. % άπασχολουμένων μέ άπολυτήριο Γυμν. καί άνω, 1971		0,471	0,287	-0,431	0,566	0,072	0,360	-	-
16. % ξένων επενδύσεων 1958-70		0,924	0,035	-0,301	1,000	0,641	1,000	-	-

Πηγές : δείκτες 1 ως 7 : (3), δείκτες 8 ως 10 : (2), δείκτες 11, 12 : (5),
 δείκτης 13 : (8), δείκτες 14, 15 : Έπουργείο Παιδείας,
 δείκτης 16 : Τράπεζα Έλλάδος.